

MARZENA GUZ

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Humanistyczny
Olsztyn

marzgu@op.pl

ORCID: 0000-0003-4630-2584

Obraz Neapolu w wybranych opowiadaniach Gustawa Herlinga-Grudzińskiego

Słowa kluczowe

słownictwo, klasyfikacja semantyczna, Gustaw Herling-Grudziński

Keywords

vocabulary, semantic classification, Gustaw Herling-Grudziński

Gustaw Herling-Grudziński urodził się 20 maja 1919 roku w Kielcach. Po wojennej tułaczce (m.in. Lwów, praca w Grodnie, więzienie w Witebsku, Leningradzie, Wołogdzie, bitwa pod Monte Cassino) Herling-Grudziński przeniósł się do Rzymu. W listopadzie 1955 roku zamieszkał na stałe w Neapolu¹. Włochy, gdzie pisarz mieszkał najpierw z konieczności, a potem z wyboru, były jedną z jego największych inspiracji. W Neapolu pisał swój *Dziennik* oraz opowiadania zwane „włoskimi”, gdyż przywoływał w nich najczęściej włoską scenę oraz włoskie konteksty kulturowe².

¹ Włodzimierz Bolecki, „Nota biograficzna Gustawa Herlinga-Grudzińskiego”, w: Gustaw Herling-Grudziński, *Cud. Dżuma w Neapolu. Lekcja literatury z Włodzimierzem Boleckim* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1998), 131.

² Anita Ślesińska, „Folklor włoski w twórczości Gustawa Herlinga-Grudzińskiego”, w: *Folklor w badaniach współczesnych*, red. Adrian Mianeki, Agnieszka Osińska, Luiza Podziewska (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005), 159; por. też: Adam Szczuciński, *Włoskie miniatury* (Warszawa: Wydawnictwo Zeszyty Literackie, 2008), 99.

Tematyką obrazowania miast w literaturze pięknej zajmowało się wielu autorów, m.in. Stanisław Burkot, Marcin Całbecki, Józef Dużyk, Jakub A. Malik, Jan Okoń, Elżbieta Sękowska, Katarzyna Sobolewska, Agnieszka Szlachta³. Jaki obraz Neapolu wyłania się z opowiadań pisarza, o którym mowa? Odpowiedzi na to pytanie postaram się udzielić po analizie dwóch jego utworów: *Cudu* (dalej: C) oraz *Dżumy w Neapolu* (dalej: Dz). Akcja opowiadań rozgrywa się w XVII wieku. Drugie z nich jest kontynuacją pierwszego. Moje badanie polega w pierwszej części na przyporządkowaniu materiału obrazującego Neapol określonym kręgom tematycznym. Sobolewska⁴ wyróżnia następujące grupy semantyczne w słownictwie pism Stefana Żeromskiego: ludzie; miejsca; infrastruktura; zajęcia; kultura i życie społeczne; realia życia; nazwy miast, wsi i ich określenia. Klasyfikacja przedstawiona w niniejszej pracy opiera się na tej zaproponowanej przez Sobolewską, jednak została nieco zmodyfikowana. W klasyfikacji semantycznej ujęto pięć grup semantycznych wraz z podkategoriami: ludzie; miejsca; infrastruktura; kultura i życie społeczne; realia życia/atmosfera w mieście. W drugiej części przedstawiono formalną charakterystykę wyekscerpowanego materiału.

I. Klasyfikacja semantyczna

Ludzie

Określenia ludzi to w obu opowiadaniach najbardziej obfita w przykłady grupa semantyczna. Zasób słów jest tu tak bogaty, że ustalono kilka subkategorii wraz z ich podzbiorami. Szczególnie liczne jest słownictwo z podklas *Ludzie powiązani z polityką i/lub władzą* oraz *Ludzie prości*.

³ Stanisław Burkot, „Kraszewski w Krakowie”, w: *Literatura – Kulturoznawstwo – Uniwersytet. Księga ofiarowana Franciszkowi Ziejce w 65 rocznicę urodzin*, red. Bogusław Doparta, Jacek Popiel, Marian Stala (Kraków: Universitas, 2005), 101; Marcin Całbecki, *Miasta Józefa Czechowicza. Topografia wyobraźni* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004), passim; Józef Dużyk, *Wędrówki włoskie* (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1985), passim; Jakub A. Malik, „Miasto dojrzałych wiśni. Widoki Lublina w prozie Józefa Ignacego Kraszewskiego. Próba interpretacji geopoetycznej”, w: *Obrazy kultury polskiej w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*, red. Barbara Czwornóg-Jadcak (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004), passim; Jan Okoń, „O włoskich podróżach i poetyckich obrazach Juliusza Słowackiego”, w: *Literatura – Kulturoznawstwo – Uniwersytet. Księga ofiarowana Franciszkowi Ziejce w 65 rocznicę urodzin*, red. Bogusław Doparta, Jacek Popiel, Marian Stala (Kraków: Universitas, 2005), 55–57; Elżbieta Sękowska, „Obrazy miast europejskich utrwalone w Dyjariuszu podróży hiszpańskiej... (1768) Juwenalisa Charkiewicza”, *Prace Filologiczne* LIII (2007), passim; Katarzyna Sobolewska, „Florencja Stefana Żeromskiego, czyli portret miasta”, w: *Światy Stefana Żeromskiego*, red. Jolanta Olszewska, Grzegorz Paweł Bąbiak (Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2005), 88, 94, 95.

⁴ Katarzyna Sobolewska, *Miasto i wieś*, t. 12, seria *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego* (Kraków: Universitas, 2007), 11–19.

1. Ogólne określenia ludzi

ludzie C, s. 41, *przechodnie* C, s. 48, *zebrani* C, s. 48, *mieszkańcy Neapolu* C, s. 50, *wszyscy wezwani* Dz, s. 41, *ludność cywilna* Dz, s. 42, *ludność* Dz, s. 42, *neapolitańczycy* Dz, s. 53, *rzesza ludzka* Dz, s. 57.

2. Ludzie powiązani z religią

2.1. Określenia w liczbie pojedynczej:

Święty January C, s. 39, 40 2×, 50 2×, *mediator kościelny kardynał Ascanio Filomaroni* C, s. 44, *kardynał* C, s. 44, 45, 47, *kardynał Filomarino* C, s. 46, 48, *ksiądz* C, s. 48, *kanonik Celano* Dz, s. 48

2.2. Określenia w liczbie mnogiej

dostojnicy kościelni C, s. 40, Dz, s. 29; *księża, biskupi, arcybiskupi, zakonnice, przeorysze* Dz, s. 35, *spowiednicy* Dz, s. 35, *kościelni i uliczni kwestarze* Dz, s. 36, *pobożni ochotnicy* Dz, s. 45.

2.3. Określenia jako rzeczowniki zbiorowe

duchowieństwo Dz, s. 35, 57.

3. Ludzie powiązani z polityką i/lub władzą

3.1. Określenia w liczbie pojedynczej

wicekról C, s. 41, 42 3×, 44 2×, 45, 46, 48 3×, 49, *wicekról Rodrigo Ponce de Leon* C, s. 41, *książę d'Arcos* C, s. 41, 42, *Masaniello* C, s. 40, 42 4×, 44 5×, 46 7×, 48 3×, Dz, s. 25, *namiestnik Filipa IV* Dz, s. 28, *namiestnik królewski* C, s. 45, *kawaler Sanfelice ze znanego rodu neapolitańskiego* C, s. 48, *gubernator* Dz, s. 28, *hrabia* Dz, s. 39, *Wicekrólowa* Dz, s. 40, *monarcha* Dz, s. 58.

3.2. Określenia w liczbie mnogiej

lokalni administratorzy C, s. 41, *przedstawiciele władz miejskich* C, s. 40, *przedstawiciele lokalnej arystokracji* Dz, s. 28, *diukowie, hrabiowie i baronowie* C, s. 42, *patrycjusze* C, s. 44, *doradcy* C, s. 44, *członkowie partii arystokratyczno-szlacheckiej* C, s. 44, *zdrajcy* C, s. 46, *podejrzani, zaufani* C, s. 46, *spiskowcy* C, s. 46 2×, 48 3×, *władcy* Dz, s. 30, *władcy absolutni* Dz, s. 28, *karmazyni i purpuraci* Dz, s. 29, *neapolitańscy baronowie* Dz, s. 29, *wolni i możni* Dz, s. 30, *arystokraci* Dz, s. 40, *Wicekrólowie (sic!)* Dz, s. 40, *dworzanie* Dz, s. 40, *magnaci* Dz, s. 41, *księżęta, [...] markizi* Dz, s. 41, *ministrowie stanu i członkowie Izby Królewskiej* Dz, s. 41.

3.3. Określenia jako rzeczowniki zbiorowe

*patrycja*⁵ *neapolitański* C, s. 41, *neapolitański dwór* Dz, s. 28, *dwór* Dz, s. 29, *hiszpański suweren* Dz, s. 28, *Pałac* (sic!) Dz, s. 40, *Senat* (sic!) *miejski* Dz, s. 57.

W powyższych grupach występują, obok przeważających rzeczowników i fraz nominalnych, nieliczne imiesłowcy, np. *podejrzani*, *zaufani*, *zebrani*.

4. Ludzie prości

4.1. Określenia w liczbie pojedynczej

nędzarz C, s. 48 2×, *buntownik* Dz, s. 29, *generał ludowy* Dz, s. 29 (w tekście w cudzysłowie), *przywódca* Dz, s. 29: *zbuntowani nie wytrzymali zbyt długo swojego buntu i odwrócili się od swojego przywódcy*.

4.2. Określenia w liczbie mnogiej

doły plebejskie C, s. 41, *wyrostki* C, s. 42: *Masaniello zmobilizował trzystu wyrostków; chłopcy* C, s. 42, 43, *chłopcy Masaniella* C, s. 42, *wyrostki-oberwańcy* C, s. 43, *poddani* Dz, s. 28, 58, *neapolitańscy oberwańcy* Dz, s. 29, *zbuntowani* Dz, s. 29, 30, *prości rodacy* Dz, s. 30, *niewolnicy* Dz, s. 30, *nie dość pobożni i bogobojni: Małoż to grzechów popełniają nie dość pobożni i bogobojni* Dz, s. 35, *prostacy* Dz, s. 40, *proletariusze* Dz, s. 49, *przedstawiciele plebsu* Dz, s. 57.

4.3. Określenia jako rzeczowniki zbiorowe

lud Dz, s. 29, *motłoch* Dz, s. 29 (w tekście w cudzysłowie), *biedota* Dz, s. 44.

5. Ludzie a ich zajęcia/wykonywane zawody

medycy Dz, s. 35, *lekarz* Dz, s. 54, *rybak i sprzedawca ryb* C, s. 41, 45, *robotnicy* C, s. 48, *sprzedawcy* C, s. 42, *wrózka* Dz, s. 46, *czarownica* (w tekście w cudzysłowie) Dz, s. 46, *wicekrólewska służba* Dz, s. 42, *straż* Dz, s. 42, *śluga* Dz, s. 54, *pokoju* Dz, s. 55, *prostytutki* Dz, s. 48.

W powyższej grupie „Ludzie” częste są rzeczowniki zbiorowe, *collectiva*⁶, np. *patrycja* *neapolitański* C, s. 41, *neapolitańska partia arystokratyczno-szlachecka* C, s. 41, *ludność* C, s. 41, 44 2×, 46, *tłum kobiet i mężczyzn* C, s. 41, *garnizon hiszpański* C, s. 42, *administracja arystokratyczno-szlachecka* C, s. 42, *szlachta* C, s. 42, 44, 46, *tłum* C, s. 42, 44, 49, *garstka wyrostków-oberwańców* C, s. 43, *partia arystokratyczno-szlachecka* C, s. 43, *Potęga Pałacu* (sic!) C, s. 44, *Potęga Ludu* (sic!) C, s. 44, *pospolity plebs* C, s. 44, *lud* C,

⁵ Władysław Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978), 731.

⁶ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. Kazimierz Polański (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003), 89.

s. 44 2×, 46, 47, 49, *wicekrólewska rada C*, s. 46, *załoga Pałacu Królewskiego C*, s. 46, *ciżba ludzka C*, s. 48.

Miejsca

Słownictwo dotyczące miejsc jest w badanych opowiadaniach raczej ubogie. W tej grupie wyróżniono kilka subkategorii, np. części miasta; ulice i place; budowle (zabytkowe), a wśród nich budowle świeckie, sakralne i ich wnętrza.

1. Nazwa miasta i jego określenia

- *Neapol C*, s. 39 2×, *C*, 40, 41, 42, 43, 44 2×, 45, 47, 50, *Dz*, s. 26 w tytułach: „Relacja o stanie pestylencjalnym w Neapolu w roku 1656”, „Dżuma w Neapolu” *Dz*, s. 28,
- *hiszpańskie Wicekrólestwo Neapolu Dz*, s. 28,
- *Królestwo Neapolu C*, s. 40, *Dz*, s. 30, 37,
- *miasto C*, s. 40 2×, 41 2×, 42 2×, 43, 44, 47, 48.

Wśród określeń występuje synonim *miasto* i peryfrazy Neapolu.

2. Części miasta

dzielnice Dz, s. 37, *dwór z przyległościami Dz*, s. 42, *ludowa Dzielnica Hiszpańska* (nazwa ze względu na dawne budynki kwaterunkowe żołnierzy hiszpańskich) *Dz*, s. 43–44, *dzielnica plebejska Dz*, s. 45.

3. Ulice i place

Plac Rynkowy C, s. 41 2×, 42, 45, *zaułki C*, s. 41, *ulice i zaułki miasta C*, s. 42, *plac przed Pałacem (sic!) C*, s. 44.

Z wyjątkiem *Placu Rynkowego* nie pojawiają się w tekstach żadne nazwy ulic lub placów⁷.

4. Budowle (zabytkowe)

4.1. Budowle świeckie

*Pałac Królewski*⁸ *C*, s. 41 2×, 44 2×, 46 2×, 48 3×, 49, *mury miasta C*, s. 42, *trójpomnik Filipa IV, księcia d'Arcos i kardynała Filomarino C*, s. 45, *trójpomnik na Placu Rynkowym C*, s. 48, *kolumna symbolizująca [...] lud neapolitański C*, s. 45, *Porta Capuana C*, s. 48, *warowny Zamek (sic!) C*, s. 49, *wicekrólewski Pałac (sic!) Dz*, s. 37.

⁷ Por. Izabela Domaciuk, *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2003), 28.

⁸ W niektórych kontekstach także jako instytucja.

4.2. Budowle sakralne

Katedra neapolitańska C, s. 40, *kościół Carmine C*, s. 41, 44, 46, 50, *brama kościoła C*, s. 41, *kościół C*, s. 41, 46, *kościół Carmine i Świętego Januarego C*, s. 43, *klasztor obok kościoła C*, s. 48, *klasztor Suor Orsola Dz*, s. 36, *kościół Niepokalanego Poczęcia Dz*, s. 56.

4.3. Wnętrza budynków

skarbiec katedralny C, s. 40, *skarbiec C*, s. 40, 50, *Katakumby⁹ Capodimonte C*, s. 39, *grobowiec w podziemiach Pałacu (sic!) Dz*, s. 55, *ambona C*, s. 47 2×, *kościelna kryjówka C*, s. 47, *nawy kościelne Dz*, s. 36, *sypialna komnata Dz*, s. 55.

4.4. Przestrzeń wokół budynków

dziedziniec Pałacu Dz, s. 41, *bramy i drzwi wyjściowe Dz*, s. 42.

4.5. Inne

kolumny w pałacowym krużganku Dz, s. 54.

5. Otoczenie miasta

Okolice miasta C, s. 41, *morze: [...] do Pałacu Królewskiego wrócił morzem C*, s. 41, *promenada Dz*, s. 56, *koszary na peryferiach Dz*, s. 42. Wśród powyższych przykładów dotyczących **miejsc** wyróżnia się *Porta Capuana*, ponieważ i rzeczownik, i apozycja występują tu w języku włoskim. Autor nie oznaczył ich jednak kursywą, jak to uczynił w przypadku cytatów. Podobnie postąpił Tomasz Mann w noweli *Śmierć w Wenecji* (por. Guz 2011: 102). Natomiast o rzeczowych rusycyzmach opatrzonych cudzysłowem pisze Maria Brzezina¹⁰.

Faktograficzną warstwę opowiadania wspierać mogą takie elementy językowo-stylistyczne, jak autentyczna toponimia¹¹. Z wymienionych w utworze określeń miejsc udało mi się potwierdzić w przewodniku po Neapolu niestety tylko kilka obiektów: katedrę San Gennaro wraz z najśłynniejszą tu kaplicą Św. Januarego, bramę miejską Porta Capuana oraz pałac na wzgórzu Capodimonte¹². Józef Dużyk¹³ wymienia Pałac Królewski, pałac na Capodimonte oraz katedrę.

⁹ Według *Słownika wyrazów obcych* (537) katakumby są albo podziemnymi cmentarzami, stanowiącymi system kutech w skale korytarzy, albo podziemiemi kościołów lub budynków cmentarnych

¹⁰ Maria Brzezina, „Obraz Petersburga pióra Konstantego Srokowskiego”, w: *Praktyka językowo-stylistyczna w tekstach artystycznych doby nowopolskiej* (Zielona Góra: Wydawnictwo WSP, 1997), 29.

¹¹ Por. Hans-Joachim Kann, Manfred Koltes, „Englisches Sprachgut im Fernsehen”, w: *Fremdwort-Diskussion*, red. Peter Braun (München: Fink, 1979), 338; Brzezina, „Obraz Petersburga”, 29.

¹² Roman Szalas, *Włochy. Mały przewodnik turystyczny* (Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1978), 84, 85.

¹³ Józef Dużyk, *Wędrówki*, 200–207.

Infrastruktura

Zdecydowanie uboższe jest słownictwo z zakresu infrastruktury.

1. Komunikacja

port Dz, s. 43, *mała przystań obok głównego portu* Dz, s. 46.

2. Środki transportu

karoca C, s. 41 2×, Dz, s. 40, 41, *statki* Dz, s. 43, *okręty* Dz, s. 43, *wierzchowiec* Dz, s. 46.

3. Budynki użyteczności publicznej/institucje

budka akcyzy C, s. 41, 42, *urzędy celne* C, s. 42, *więzienia, arsenały i zbrojownie, składy* C, s. 43, 44, *urzędy i rezydencje* C, s. 44, *straże* C, s. 44, *piekarnie i sklepy* C, s. 48, *burdel* Dz, s. 48.

4. Zaopatrzenie w wodę

zbiorniki wody i studnie Dz, s. 38.

Kultura i życie społeczne

1. Słownictwo związane z uroczystościami religijnymi

Cud Świętego Januarego C, s. 39, *cud* C, s. 39 3×, 40 6×, *rocznica męczeństwa* C, s. 39, *procesje* C, s. 40, *uroczysta ceremonia wrześnieowa* C, s. 40, *srebrne popiersie* [Świętego Januarego – M.G.] C, s. 40, *modlitwy i inwokacje* C, s. 39, 40, *msza* C, s. 41, *ingres kardynała* C, s. 47.

2. Słownictwo związane z traumatycznymi wydarzeniami

trzęsienia ziemi, wybuchy wulkanu, epidemie dżumy i cholery, najazdy łupieżców, klęski nieurodzaju i głodu C, s. 40, *rewolucja Masaniella* C, s. 40, *rewolucja* C, s. 42, 47, *społeczna burza* Dz, s. 29 2×.

3. Inne

kronikarz epoki Dz, s. 48.

Realia życia/atmosfera w mieście

W związku ze specyficzną sytuacją w mieście pojawiają się dwie znaczne grupy leksyki z zakresu wojskowości oraz związanej z panowaniem śmiertelnej choroby.

1. Słownictwo związane z wojskowością

żołnierze hiszpańscy Dz, s. 37, *oddziały kawalerii* Dz, s. 42, *garnizon wojskowy* Dz, s. 42, *koszary* Dz, s. 46, *okręty francuskie* Dz, s. 43, *forteca* Dz, s. 42, 43, *rękojeść szpady* dz, s. 56.

Do tej grupy należą też liczne określenia stopni i funkcji: *kapitan* Dz, s. 43, *adiutant polowy* Dz, s. 43, *oficer do specjalnych poruczeń* Dz, s. 43, *ordynans* Dz, s. 44, *dowódca oddziału* Dz, s. 46, *General* (sic!, o Wicekrólu) Dz, s. 56. Pojawia się też przymiotnik *żoldacki*: *swoją żoldacką brutalnością* Dz, s. 32.

2. Słownictwo związane z epidemią dżumy

oszczędzeni: dla oszczędzonych jeszcze przez chorobę Dz, s. 36, *zadżumieni* Dz, s. 36, *pod-sypywacze proszku* Dz, s. 38, *wojskowy lazaret* Dz s. 47, *chory* Dz, s. 54, *zarażeni* Dz, s. 47, *furgon grabarzy* Dz, s. 54, *zwłoki* Dz, s. 54, *żałoba* Dz, s. 57, *śmierć* Dz, s. 57, *zgon* Dz, s. 55, *zmarli* Dz, s. 57, *pochować* Dz, s. 54, *owinięty w prześcieradło* Dz, s. 54, *złożony niemocą* Dz, s. 54, *konająca* Dz, s. 54, *zarazki dżumy* Dz, s. 55. Sytuację opanowanego epidemią Neapolu oddaje zdanie: *pękły wszystkie więzy społeczne i rodzinne* Dz, s. 54.

3. Sytuacja po epidemii

pomstowania i gromy duchowieństwa Dz, s. 57, *szal zabaw, libacji, festynów ludowych, iluminacji, fajerwerków* Dz, s. 57–58, *euforia ocalenia* Dz, s. 59, *gdy nacieszono się do syta życiem o krok od śmierci* Dz, s. 59.

4. Doznania słuchowe

oklaski: Zebrał się spory tłum, rozległy się w nim oklaski (choć nie zanadto rześiste) Dz, s. 4, *owacja: Nagrodzono go w tłumie nie milknącą długo owacją* Dz, s. 46, *dźwięki fanfar i kościelnych dzwonów* Dz, s. 56.

5. Doznania wzrokowe

przekrwione oczy niewolników Dz, s. 30, *żółte płótno* Dz, s. 47, *czerwony fotel wicekrólewski* Dz, s. 57, *czarne chmury* Dz, s. 56.

II. Formalna charakterystyka słownictwa¹⁴

Najczęstszą formą występowania wyekscerpowanego słownictwa są rzeczowniki lub grupy nominalne. Godny uwagi jest odtoponimiczny przymiotnik *neapolitański* C, np. s. 39 2×, 40, 41 2×. Poniżej podano przykłady jego występowania w funkcji przydawki, obok innych przymiotników lub rzadziej występujących imiesłowów.

¹⁴ Jeśli przykłady wystąpiły już wyżej, mogą być pominięte numery stron.

Przydawki przymiotnikowe: *neapolitański rok C*, s. 39, w *neapolitańskich katakumbach C*, s. 39, *neapolitański Pałac Królewski C*, s. 41, *katedra neapolitańska C*, s. 40, w *pustawej katedrze C*, s. 40, *patrycjat neapolitański C*, s. 41, *neapolitańscy diukowie, hrabiowie i baronowie C*, s. 42, *lud neapolitański, neapolitański ksiądz Dz*, s. 30.

Warto zwrócić też uwagę na występowanie dwóch przydawek przymiotnikowych, np. *królewski dwór hiszpański, neapolitański dwór wicekrólewski Dz*, s. 30.

Przykładem **przydawki imiesłowowej** jest związek wyrazowy: *zezwierzęcony lud C*, s. 46.

Apozycje: *cud Świętego Januarego, patrona i opiekuna Neapolu C*, s. 39; *wicekról Rodrigo Ponce de Leon, księżę d’Arcos C*, s. 41, *Dz*, s. 28, *mediator kościelny kardynał Ascanio Filomarono, arcybiskup Neapolu C*, s. 44, *hrabia Castrillo, [...] mążny General (sic!) Dz*, s. 32; *hrabia Castrillo, Wicekról i General Dz*, s. 38, *diuk d’Atri Dz*, s. 43.

Okoliczniki: *konno C*, s. 48, *Dz*, s. 45, *na koniu C*, s. 48, *morzem C*, s. 41, *tajemnym przejściem C*, s. 49.

Synonimy

Mimo że literatura na temat synonimów i synonimii jest bogata, nie ma wśród językoznawców zgodności co do zakresu tych terminów. Najogólniej mówiąc, synonimia polega na oddaniu tej samej treści za pomocą dwu lub więcej różnych form językowych¹⁵.

- *Święty January – patron, Święty, Januarius, biskup, męczennik C*, s. 39,
- *Masaniello – triumfator C*, s. 46, *zbieg C*, s. 47, *blażen C*, s. 48, *dobroczyńca C*, s. 50.

Peryfrazy

Synonimię można realizować za pomocą użycia różnych tropów stylistycznych, przede wszystkim peryfraz¹⁶. W omawianych tekstach występują liczne określenia peryfrastyczne¹⁷.

- *Bóg – Zagniewany Wszechmocny Dz*, s. 35,
- *Cud – upłynnienie się zakrzepłej krwi męczennika w dwóch ampułkach 19 września C*, s. 39,
- *Dżuma – Kara Boża Dz*, s. 35, *Bicz Boży Dz*, s. 35,
- *hrabia d’Ognatte – następca księcia d’Arcos Dz*, s. 32,

¹⁵ *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. Stanisław Urbańczyk (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978), 341; Małgorzata Karwatowska, *Prawda i kłamstwo w języku młodzieży licealnej lat dziewięćdziesiątych* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2001), 139–140.

¹⁶ Siegfried Krahl, Josef Kurz, *Kleines Wörterbuch der Stilkunde* (Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1984), 126.

¹⁷ Agnieszka Szlachta, „Językowa kreacja miasta w *Bambino* Ingi Iwasiów”, *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 12 (2013): 225.

- Masaniello – *przywódca rewolucyjny* C, s. 46; *generał ludowy* C, s. 46; *wariat godny łańcuchów* C, s. 46, *ten, co uwolnił od szlacheckiej opresji miasto* C, s. 48; *święty i męczennik* C, s. 50, *bohater potajemnych rozmów, symbol i akt wyzwania, przedmiot kultu* Dz, s. 29–30,
- Neapol – *perła w koronie Wicekrólestwa, kopalnia wielorakich bogactw* Dz, s. 50, *stolica kolonii hiszpańskiej* Dz, s. 32,
- prostytutki – *przygodne kochanki* Dz, s. 48,
- anonimowy autor „Relacji o stanie pestylencjalnym w Neapolu w roku 1656” – *neapolitański ksiądz* Dz, s. 30, *podopieczny i totumfacki jakiejś wpływowej osobistości w Watykanie* Dz, s. 31, *anonim w sutannie* Dz, s. 31, *przenikliwy agent w Neapolu* Dz, s. 31, *agent neapolitański pralata watykańskiego* Dz, s. 34, *autor kroniki* Dz, s. 45,
- Święty January – *opiekun Neapolu, biskup Benewentu, męczennik za wiarę* C, s. 39,
- wróżka – *nędzarka z zaułków* Dz, s. 47.

Obok peryfraz jako synonimy mogą występować też metafory, np. wyżej wymieniona dżuma jako *Bicz Boży*¹⁸.

Porównania

Nielicznie występują w opowiadaniach porównania. Przybrały one formę struktur z *jak*¹⁹:

- *jak człowiek, którego oblażył robaki: Zdawał się zajęty [...] własnymi myślami, nie musiały być ani przyjemne, ani ciekawe, bo [...] otrząsał się z nich jak człowiek, którego oblażył robaki* Dz, s. 39,
- *jak w ciąży: zwłoki z brzuchem wzdętym jak w ciąży* Dz, s. 55.

Nazwy własne

Wprowadzone do utworów nazwy autentyczne (miejskowe i osobowe) stwarzają iluzję, że czytelnik ma do czynienia z pełną i prawdziwą relacją o doświadczeniach ludzi w historycznie określonym czasie, w przestrzeni geograficznie umiejscowionej i w otoczeniu ogólnie znanych postaci²⁰.

¹⁸ Krahl, *Kleines Wörterbuch*, 125.

¹⁹ Jerzy Brzeziński, „Język i styl *Pani Podczaszyny* Michała Dymitra Krajewskiego”, w: *Historyczna stylistyka polszczyzny artystycznej. Teoria, praktyka, konteksty*, red. Jerzy Brzeziński, Krzysztof Maćkowiak, Cezary Piątkowski (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2003), 129.

²⁰ Aleksander Wilkoń, *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego* (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1970), 14; Izabela Łuc, *Nazwy własne w literaturze dziecięco-młodzieżowej Małgorzaty Musierowicz* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007), 52.

1. Antroponimy

Święty January C, s. 39, *Januarius C*, s. 39, *Isabel* (żona Wicekróla) *Dz*, s. 40, *Rossana: przyjął u siebie w gabinecie [...] wróżkę imieniem Rossana Dz*, s. 46, *Filip IV*²¹ *Dz*, s. 57, *wicekról Rodrigo Ponce de Leon, księżę d’Arcos C*, s. 41, *Dz*, s. 28, *Masaniello C passim*, *hrabia d’Ognatte Dz*, s. 32, *hrabia Castrillo Dz*, s. 32, *księżę San Severo Dz*, s. 42, *Diego Mermoz Dz*, s. 43.

Nazwiska i imiona są obcego, włoskiego bądź hiszpańskiego pochodzenia, z wyjątkiem rodzimej nazwy osobowej *Święty January*, która występuje ponadto w formie zlatynizowanej *Januarius*.

2. Toponimy

W przestrzeń literacką autor opowiadań wpisał niżej wymienione nazwy realistyczne:

*Castellamare*²² *Dz*, s. 43, *Madryt Dz*, s. 32, *Neapol C*, passim, *Sardynia Dz*, s. 37, *Wezuwiusz C*, s. 39, *Watykan Dz*, s. 31, *rejon Lavinaio*²³ *Dz*, s. 48, *Burgos*²⁴ *Dz*, s. 58, *Cagliari*²⁵ *Dz*, s. 46, *Toledo*²⁶ *Dz*, s. 53.

Wymienione wyżej nazwy geograficzne świadczą o kontaktach, jakie utrzymywał ówczesny Neapol. Wśród nich są toponimy przypisane obiektom znajdującym się niedaleko miejsca akcji, czyli Neapolu, ale występują też nazwy miejscowości hiszpańskich: *Madryt*, *Toledo*, *Burgos*.

Słownictwo obce

W tekście obu opowiadań występują dość licznie cytaty z języka włoskiego, rzadziej natomiast z języka kraju panującego, czyli z hiszpańskiego. Według słownika hiszpańsko-polskiego²⁷ cytatami hiszpańskimi są związki wyrazowe: *sentido de la comunidad*, *poczucie wspólnoty Dz*, s. 50; *diluvio universale Dz*, s. 56. Jeden cytat pochodzi według słownika francusko-polskiego²⁸ z języka francuskiego: *contre coeur: dzielny żołnierz contre coeur Dz*, s. 39. Poniżej przytoczono cytaty z języka włoskiego:

²¹ Król Hiszpanii i Portugalii.

²² Castellamare di Stabia – miasto we Włoszech, nad Zatoką Neapolitańską (EP 113).

²³ W prowincji Katania, w regionie Sycylia we Włoszech.

²⁴ Miasto w północnej Hiszpanii.

²⁵ Stolica Sardynii.

²⁶ Miasto w środkowej Hiszpanii.

²⁷ Tomasz Sokołowski, red., *Kieszonkowy słownik hiszpańsko-polski, polsko-hiszpański* (Poznań: Lektor-Klett, 2006), 52.

²⁸ Ewa Piotrkiewicz-Karmowska, red., *Oxford. Słownik francusko-polski, polsko-francuski* (Łódź: Delta, bdw), 76, 68.

Viva il re di Spagna, mora il mal governo – „Niech żyje król Hiszpanii, niech skona zły rząd”²⁹ C, s. 42, *Festa della Madonna del Carmine* C, s. 46, *fausto evento* – „pomyślne wydarzenie” C, s. 48, *Porta Capuana* C, s. 48, *ricorrente infermita* (eufemizm słowa *dżuma* w ówczesnym języku urzędowym) Dz, s. 35, *morbo epidemiale contagioso pernicioso* (eufemizm słowa *dżuma* w ówczesnym języku urzędowym) Dz, s. 35, *Suor Orsola* (klasztor) Dz, s. 36, 45, „cudowny obraz” *di Nostra Signora del Carmine* Dz, s. 45, *upalny sierpień, agosto di fuoco* Dz, s. 54; *General, Il Generale* Dz, s. 56; *święty lęk Boży, santo timor di Dio* Dz, s. 56, *ucalować generalską rączkę* (w tekście w cudzo-słowie), *baciare la manina del Generale* Dz, s. 57.

Do funkcji cytatów w utworach literackich odnosi się Władysław Kupiszewski³⁰. Według badacza obce wtręty zwiększają sugestywność obrazu, wymowę rzeczywistości, a jednocześnie wytwarzają dystans do tego, co obce. Zdaniem Jerzego Brzezińskiego i Cezarego Piątkowskiego³¹ zapożyczenia przybliżają lokalny koloryt, odtwarzają realia³². W tym celu Herling-Grudziński wykorzystuje wyrazy w postaci obcej, nieprzyswojonej ani pod względem fonetycznym, ani graficznym³³.

W analizowanych opowiadaniach nie znaleziono wyrazów spolonizowanych³⁴.

W tekstach można natomiast dość często natknąć się na pisownię rzeczowników polspolitych w środku zdania małą lub wielką literą, np. *Wicekrólowa* Dz, s. 40, *Potęga Palacu* C, s. 44, *Potęga Ludu* C, s. 44, *załoga Palacu Królewskiego* C, s. 46, *Wicekrólowie* Dz, s. 40, *Pałac* Dz, s. 40, *Zamek* C, s. 49, *General* (o Wicekrólu) Dz, s. 56. Przytoczone przykłady w większości odwołują się do majestatu władzy, z wyjątkiem związku wyrazowego *Potęga Ludu*.

Podsumowanie i wnioski

Materiał badawczy podzielono na kilka grup tematycznych dotyczących ludzi, miejsc, infrastruktury, kultury i życia społecznego oraz realiów życia/atmosfery w mieście. Najobfitsza w opowiadaniach okazała się leksyka odnosząca się do ludzi. Przestrzeń Neapolu

²⁹ Tłumaczenie występuje w tekście opowiadania.

³⁰ Władysław Kupiszewski, „Funkcje stylistyczne zapożyczeń obcych w *Szyfowych pracach* Stefana Żeromskiego”, *Poradnik Językowy* 8 (1988): 598.

³¹ Jerzy Brzeziński, Cezary Piątkowski, „Wschodniosłowiańskie elementy językowo-stylistyczne w poezji okresu romantyzmu”, w: *Praktyka językowo-stylistyczna*, 42.

³² Mirosława Białoskórska, „Stefana Żeromskiego słownictwo osobiście wyróżnione”, w: *Praktyka językowo-stylistyczna*, 13; por. też: Bogdan Walczak, „Czy kryzys twórczy autora Trylogii? (Uwagi o języku *Na polu chwały*)”, w: *Praktyka językowo-stylistyczna*, 128.

³³ Urszula Sokólska, *Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza (na materiale reportaży z lat 1961–1974)* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005), 93.

³⁴ Danuta Buttler, „Nad słownictwem powieści J.I. Kraszewskiego *Starosta warszawski*”, *Poradnik Językowy* 2 (1988): 94.

została przedstawiona przez Herlinga-Grudzińskiego wybiórczo i fragmentarycznie, choć i tu można było zanotować spore zróżnicowanie, zwłaszcza odnośnie do budowli.

W zebranym materiale znalazły się głównie rzeczowniki, czasem dookreślane przymiotnikami lub innymi formami przydawek. Wśród tropów stylistycznych występują liczne peryfrazy. Niemało jest też nazw własnych (antroponimów i toponimów) oraz słownictwa obcego. Liczne są cytaty włoskie, ale pojawia się też słownictwo hiszpańskie.

Bibliografia

Źródła

Herling-Grudziński, Gustaw. „Dżuma w Neapolu”. W: tenże, *Cud. Dżuma w Neapolu. Lekcja literatury z Włodzimierzem Boleckim*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1998, 25–58.

Herling-Grudziński, Gustaw. „Cud”. W: tenże, *Dwa opowiadania. Wieża. Cud*. Lublin: Fis, 1991, 39–50.

Opracowania

Białokórska, Mirosława. „Stefana Żeromskiego słownictwo osobiście wyróżnione”. W: *Praktyka językowo-stylistyczna w tekstach artystycznych doby nowopolskiej*, red. Jerzy Brzeziński. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP, 1997, 9–17.

Bolecki, Włodzimierz. „Nota biograficzna Gustawa Herlinga-Grudzińskiego”. W: Gustaw Herling-Grudziński, *Cud. Dżuma w Neapolu. Lekcja literatury z Włodzimierzem Boleckim*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1998, 129–132.

Brzezina, Maria. „Obraz Petersburga pióra Konstantego Srokowskiego”. W: *Praktyka językowo-stylistyczna w tekstach artystycznych doby nowopolskiej*, red. Jerzy Brzeziński. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP, 1997, 29–39.

Brzeziński, Jerzy. „Język i styl *Pani Podczaszyny* Michała Dymitra Krajewskiego”. W: *Historyczna stylistyka polszczyzny artystycznej. Teoria, praktyka, konteksty*, red. Jerzy Brzeziński, Krzysztof Maćkowiak, Cezary Piątkowski. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2003, 101–139.

Brzeziński, Jerzy, Cezary Piątkowski. „Wschodniosłowiańskie elementy językowo-stylistyczne w poezji okresu romantyzmu”. W: *Praktyka językowo-stylistyczna w tekstach artystycznych doby nowopolskiej*, red. Jerzy Brzeziński. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP, 1997, 41–46.

Burkot, Stanisław. „Kraszewski w Krakowie”. W: *Literatura – Kulturoznawstwo – Uniwersytet. Księga ofiarowana Franciszkowi Ziejce w 65 rocznicę urodzin*, red. Bogusław Doparta, Jacek Popiel, Marian Stala. Kraków: Universitas, 2005, 99–114.

Buttler, Danuta. „Nad słownictwem powieści J.I. Kraszewskiego *Starosta warszawski*”. *Poradnik Językowy*, 2 (1988): 90–95.

Całbecki, Marcin. *Miasta Józefa Czechowicza. Topografia wyobraźni*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.

Domaciuk, Izabela. *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2003.

Dużyk, Józef. *Wędrówki włoskie*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1985.

Guz, Marzena. „Wie viel Venedig in der Novelle *Der Tod in Venedig* von Thomas Mann? Zum Bild einer ungewöhnlichen Stadt in lexikologischer Sicht”. *Studien zur Germanistik*, 1 (2011), 4, 93–104.

Jedlińska, Anna, Alina Kruszewska, red. *Podstawowy słownik włosko-polski, polsko-włoski*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 2010.

- Kann, Hans-Joachim, Manfred Koltes. „Englisches Sprachgut im Fernsehen”. W: *Fremdwort-Diskussion*, red. Peter Braun. München: Fink, 1979, 337–338.
- Karwatowska, Małgorzata. *Prawda i kłamstwo w języku młodzieży licealnej lat dziewięćdziesiątych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2001.
- Kopaliński, Władysław. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978.
- Krahl, Siegfried, Josef Kurz. *Kleines Wörterbuch der Stilkunde*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1984.
- Kupiszewski, Władysław. „Funkcje stylistyczne zapożyczeń obcych w *Szyfowych pracach* Stefana Żeromskiego”. *Poradnik Językowy* 8 (1988): 598–601.
- Łąkowski, Rafał, red. *Encyklopedia popularna PWN*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Łuc, Izabela. *Nazwy własne w literaturze dziecięco-młodzieżowej Małgorzaty Musierowicz*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007.
- Malik, Jakub A. „Miasto dojrzałych wiśni. Widoki Lublina w prozie Józefa Ignacego Kraszewskiego. Próba interpretacji geopoetycznej”. W: *Obrazy kultury polskiej w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*, red. Barbara Czwońnóg-Jadczak. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004, 191–198.
- Okoń, Jan. „O włoskich podróżach i poetyckich obrazach Juliusza Słowackiego”. W: *Literatura – Kulturoznawstwo – Uniwersytet. Księga ofiarowana Franciszkowi Ziejce w 65 rocznicę urodzin*, red. Bogusław Doparta, Jacek Popiel, Marian Stala. Kraków: Universitas, 2005, 37–57.
- Piotrkiewicz-Karmowska, Ewa, red. *Oxford. Słownik francusko-polski, polsko-francuski*. Łódź: Delta, bdw.
- Polański, Kazimierz, red. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2003.
- Sękowska, Elżbieta. „Obrazy miast europejskich utrwalone w *Dyjariuszu podróży hiszpańskiej...* (1768) Juwenalisa Charkiewicza”. *Prace Filologiczne* LIII (2007): 513–519.
- Sokołowski, Tomasz, red. *Kieszonkowy słownik hiszpańsko-polski, polsko-hiszpański*. Poznań: Lektor-Klett, 2006.
- Sobol, Elżbieta, red. *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1991.
- Sobolewska, Katarzyna. „Florencja Stefana Żeromskiego, czyli portret miasta”. W: *Światy Stefana Żeromskiego*, red. Jolanta Olszewska, Grzegorz Paweł Bąbiak. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2005, 87–95.
- Sobolewska, Katarzyna. *Miasto i wieś*. T. 12. Seria *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*. Kraków: Universitas, 2007.
- Sokółska, Urszula. *Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza (na materiale reportaży z lat 1961–1974)*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005.
- Szałas, Roman. *Włochy. Mały przewodnik turystyczny*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1978.
- Szczuciński, Adam. *Włoskie miniatury*. Warszawa: Wydawnictwo Zeszyty Literackie, 2008.
- Szlachta, Agnieszka. „Językowa kreacja miasta w *Bambino* Ingi Iwasiów”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 12 (2013): 221–236.
- Ślesińska, Anita. „Folklor włoski w twórczości Gustawa Herlinga-Grudzińskiego”. W: *Folklor w badaniach współczesnych*, red. Adrian Mianecki, Agnieszka Osińska, Luiza Podziewska. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2005, 157–168.
- Urbańczyk, Stanisław, red. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- Walczak, Bogdan. „Czy kryzys twórczy autora Trylogii? (Uwagi o języku *Na polu chwały*)”. W: *Praktyka językowo-stylistyczna w tekstach artystycznych doby nowopolskiej*, red. Jerzy Brzeziński. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP, 1997, 123–136.

Wilkoń, Aleksander. *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1970.

Obraz Neapolu w wybranych opowiadaniach Gustawa Herlinga-Grudzińskiego

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest słownictwu opisującemu miasto Neapol. Materiał badawczy pochodzi z dwóch opowiadań włoskich Gustawa Herlinga-Grudzińskiego pt. *Cud* oraz *Dżuma w Neapolu*. Moje badanie polega w pierwszej części na przyporządkowaniu materiału obrazującego Neapol określonym kręgom tematycznym, takim jak: ludzie; miejsca; infrastruktura; kultura i życie społeczne; realia życia/atmosfera w mieście. W drugiej części przedstawiono formalną charakterystykę wyekscerpowanego materiału. Jeśli chodzi o podział semantyczny zgromadzonego słownictwa, to najobfitsza w opowiadaniach jest leksyka odnosząca się do ludzi. Przestrzeń Neapolu została przedstawiona przez Herlinga-Grudzińskiego wybiórczo i fragmentarycznie. W zebranych materiale znalazły się głównie rzeczowniki, czasem dookreślane przymiotnikami lub innymi formami przydawek. Wśród tropów stylistycznych występują liczne peryfrazy. Nie mało jest też nazw własnych oraz słownictwa obcego.

The Picture of Naples in Selected Short Stories by Gustaw Herling-Grudziński

Summary

The article presents the vocabulary depicting Naples. The material for the analysis has been taken from two Italian short stories written by Gustaw Herling-Grudziński entitled *Cud* ['Miracle'] and *Dżuma w Neapolu* ['Plague in Naples']. The first part of the research consisted in dividing the material into thematic groups such as people, places, infrastructure, culture and social life, and the reality of life/the atmosphere of the city. The second part contains a formal description of the excerpted material. As far as semantic division of the collected vocabulary is concerned the richest lexis of the short stories in question is the one pertaining to people. The space of Naples is presented by Herling-Grudziński selectively and fragmentarily. In the selected material there are mainly nouns, sometimes accompanied by adjectives or other forms of attributes. Among the stylistic tropes there are numerous periphrases. There are many proper names and foreign vocabulary, too.

Cytowanie

Guz, Marzena. „Obraz Neapolu w wybranych opowiadaniach Gustawa Herlinga-Grudzińskiego”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 17 (2018): 133–147. DOI: 10.18276/sj.2018.17-08.